

Διερεύνηση γνώσεων και απόψεων νοσηλευτών σχετικά με την περιβαλλοντική υγεία και την κλιματική αλλαγή

Ευγενικός Κωνσταντίνος¹, Κελέση-Σταυροπούλου Μάρθα²

1. Φοιτητής Νοσηλευτικής, Μέλος του Ερευνητικού Εργαστήριο ΜΕΘ-ΜΜΠΑ, Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής
2. Καθηγήτρια Νοσηλευτικής, Αναπληρώτρια Διευθύντρια του Ερευνητικού Εργαστηρίου ΜΕΘ-ΜΜΠΑ, Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Εισαγωγή: Η κλιματική αλλαγή προκαλεί ήδη και αναμένεται στο μέλλον να προκαλέσει ακόμη πιο έντονα, σημαντικά προβλήματα υγείας στον πληθυσμό. Οι Νοσηλευτές καλούνται να αναγνωρίσουν την συμβολή τους ως επαγγελματίες υγείας και να εκπαιδευτούν κατάλληλα ώστε να μπορέσουν να τις αντιμετωπίσουν επαρκώς, ως μέλη της διεπιστημονικής ομάδας.

Σκοπός: Η διερεύνηση των γνώσεων και των απόψεων των Νοσηλευτών για την κλιματική αλλαγή και την περιβαλλοντική υγεία, καθώς και την σημαντικότητα της εκπαίδευσης σε θέματα κλιματικής αλλαγής που επηρεάζουν την υγεία του πληθυσμού

Μέθοδος: Πραγματοποιήθηκε βιβλιογραφική αναζήτηση αγγλόφωνων και ελληνόφωνων πρωτογενών ποσοτικών και ποιοτικών ερευνών της τελευταίας δεκαετίας, με την χρήση λέξεων-κλειδιών στις βάσεις δεδομένων: Google Scholar, PubMed και SCOPUS.

Αποτελέσματα: Προέκυψε ότι οι Νοσηλευτές στην πλειονότητα τους γνωρίζουν για την ύπαρξη των αρνητικών επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής και των αιτιών που την προκαλούν, όμως υπάρχει ελλιπής γνώση και αδυναμία αντιμετώπισης των συνεπειών της με τις ανάλογες δεξιότητες που άπτονται της αντιμετώπισης της, ενώ δεν γνωρίζουν επαρκώς θέματα που αφορούν την περιβαλλοντική υγεία. Η πλειοψηφία των Νοσηλευτών θεωρεί ότι υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στην κλιματική αλλαγή και την ανθρώπινη υγεία, παρόλα αυτά δεν γνωρίζουν με ποιο τόπο θα μπορούσαν να συμβάλλουν στην αντιμετώπιση της.

Συμπεράσματα: Οι γνώσεις των νοσηλευτών σχετικά με την κλιματική αλλαγή και την περιβαλλοντική υγεία θεωρούνται ως επι το πλείστον ανεπαρκείς, ενώ παράλληλα οι νοσηλευτές δεν φαίνεται να έχουν κατανοήσει επαρκώς τον πολυσχιδή ρόλο που καλούνται να διαδραματίσουν στην διαχείριση των συνεπειών της κλιματικής αλλαγής στην ανθρώπινη υγεία. Η σύγχρονη και καίρια νοσηλευτική εκπαίδευση με περιβαλλοντικό χαρακτήρα πρέπει να ενισχυθεί.

Λέξεις Κλειδιά: Νοσηλευτική, περιβαλλοντική υγεία, κλιματική αλλαγή, νοσηλευτική εκπαίδευση, απόψεις και γνώσεις νοσηλευτών, δημόσια υγεία.

Υπεύθυνος αλληλογραφίας: Ευγενικός Κωνσταντίνος, Διεύθυνση: Συνοδινού 8, Αθήνα, ΤΚ 11141, Τηλ. Επικοινωνίας (κιν): +30 6907787870, Email: konstantinos.evgenikos1999@gmail.com

Rostrum of Asclepius® - "To Vima tou Asklipiou" Journal Volume 21, Supplement Issue 4A (October - December 2022)

REVIEW ARTICLE

Exploring nurses' knowledge and perceptions on environmental health and climate change

Evgenikos Konstantinos¹, Kelesi-Stavropoulou Martha²

1. Nursing Student, Member of ICU Follow - up care Research Lab, University of West Attica, Greece
2. Professor of Nursing, Deputy Director of ICU Follow - up care Research Lab, University of West Attica, Greece

ABSTRACT

Introduction: Climate change is already causing and is expected to cause even more severe, significant health problems in the population in the future. Nurses are called upon to recognize their contribution as health professionals and to be properly trained to be able to adequately address them as members of the multidisciplinary team.

Aim: To explore nurses' knowledge and perceptions on climate change and environmental health, and the importance of education on climate change issues affecting population health

Methods: literature search of English- and Greek-language primary quantitative and qualitative studies from the last decade was conducted, using keywords in the databases Google Scholar, PubMed and SCOPUS.

Results: It emerged that the majority of nurses are aware of the existence of the negative effects of climate change and

its causes, but there is a lack of knowledge and inability to cope with the consequences with the corresponding skills relevant to dealing with its consequences, while they are not sufficiently aware of issues related to environmental health. The majority of nurses believe that there is a link between climate change and human health, yet they do not know in what place they could contribute to addressing it.

Conclusions: Nurses' knowledge of climate change and environmental health is mostly considered inadequate, while nurses do not seem to have an adequate understanding of the multifaceted role they are called upon to play in managing the effects of climate change on human health. Contemporary and key nursing education with an environmental focus needs to be strengthened.

Keywords: Nursing, environmental health, climate change, nursing education, nurses' perceptions and knowledge, public health.

Corresponding Author: *Konstantinos Evgenikos, Address: 8, Synodinou Street, Athens, 11141, Tel. Contact (mobile): +30 6907787870, e-mail:konstantinos.evgenikos1999@gmail.com*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το 1992, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (Π.Ο.Υ.) ανέπτυξε την ιστορική έκθεση, με τίτλο: «Ο πλανήτης μας, η υγεία μας: Έκθεση της Επιτροπής του Π.Ο.Υ. για την Υγεία και το Περιβάλλον».¹ Αυτή η έκθεση πρότεινε ότι η περιβαλλοντική υγεία συνδέεται άμεσα με την ανθρώπινη υγεία, την ποιότητα ζωής, καθώς και τα φυσικά, χημικά, βιολογικά, κοινωνικά και ψυχολογικά προβλήματα σε συνάρτηση με το περιβάλλον. Πιο συγκεκριμένα η περιβαλλοντική υγεία πραγματεύεται την μελέτη των αλληλεπιδράσεων μεταξύ περιβάλλοντος και ανθρώπινης υγείας, στοχεύει στην διερεύνηση των επιδράσεων των περιβαλλοντικών συνθηκών στην πρόκληση ή στην επιδείνωση των ασθενειών και πρόληψης των παραγόντων που μπορούν δυνητικά να επηρεάσουν αρνητικά τις συνθήκες υγείας των σημερινών και μελλοντικών πληθυσμών.²

Πιο πρόσφατα και συγκεκριμένα το 2014 ο Π.Ο.Υ. σημείωσε ότι υπάρχουν πλέον αδιάσειστα στοιχεία που συνδέουν άρρηκτα τις ανθρώπινες δραστηριότητες με την κλιματική αλλαγή, η οποία με τη σειρά της έχει σοβαρές επιπτώσεις στη δημόσια και περιβαλλοντική υγεία.³ Αυτές οι επιπτώσεις κυμαίνονται από αυξήσεις θανάτων από κύματα καύσωνα και φυσικές καταστροφές οφειλόμενες σε ακραία καιρικά φαινόμενα, έως αύξηση του επιπολασμού των υφιστάμενων και των αναδυόμενων μολυσματικών ασθενειών.⁴

Πρόδηλο είναι ότι η κλιματική αλλαγή επηρεάζει αρνητικά τους κοινωνικούς και περιβαλλοντικούς παράγοντες της υγείας και κυρίως την πρόσβαση σε τρόφιμα, καθαρό αέρα και νερό. Οι απόψεις της Nightingale στα μέσα του 18^{ου} αιώνα σχετικά με τη σημασία του καθαρού αέρα, του νερού, του φωτός, της αποστράγγισης και της καθαριότητας μοιάζουν σχεδόν προφητικές και είναι εξίσου σημαντικές σήμερα, όπως όταν οι ιδέες αυτές

εισήχθησαν για πρώτη φορά στις εμβληματικές «Σημειώσεις για τη Νοσηλευτική»⁵ πριν από περίπου 160 χρόνια. Πιο συγκεκριμένα, η Nightingale κατάλαβε ότι οι περιοχές με αδύναμη υγειονομική υποδομή και περιοχές που μαστίζονταν από κάποια φυσική ή μη καταστροφή ήταν ιδιαίτερα ευάλωτες σε αρνητικές συνέπειες για την υγεία. Στη σύγχρονη παγκόσμια κοινότητά μας, γινόμαστε μάρτυρες των αρνητικών συνεπειών των ανθρωπογενών επιδράσεων στο φυσικό περιβάλλον και των αρνητικών επιπτώσεων στην ανθρώπινη υγεία.

Στα παραπάνω πλαίσια ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, άρχισε να απασχολεί πιο έντονα την νοσηλευτική κοινότητα και κυρίως τους κοινοτικούς νοσηλευτές και νοσηλευτές δημόσιας υγείας ζητήματα που άπτονταν αμιγώς του περιβάλλοντος και της περιβαλλοντικής υγείας όπως οι επιδράσεις της τοπικής ρύπανσης στον πληθυσμό,⁶ ενώ την ίδια περίπου περίοδο έκαναν την εμφάνιση τους οι πρώτες θεωρητικές συζητήσεις που αναφέρονταν στην συνάφεια ανάμεσα στην νοσηλευτική επιστήμη και της ευρύτερης έννοιας του περιβαλλοντολογισμού.⁷ Σύμφωνα με το Διεθνές Συμβούλιο Νοσηλευτικής (ICN) οι νοσηλευτές πρέπει να αναλάβουν προσωπική δέσμευση για περιβαλλοντικά ζητήματα και να προωθήσουν την κατανόηση της κλιματικής αλλαγής και των συνεπειών της στην υγεία.⁸

ΣΚΟΠΟΣ

Η παρούσα βιβλιογραφική ανασκόπηση διεξήχθη με κύριο σκοπό να διερευνηθούν οι απόψεις, οι στάσεις και οι γνώσεις των νοσηλευτών σε θέματα που άπτονται της κλιματικής αλλαγής και της περιβαλλοντικής υγείας, να διερευνηθεί και να αναδειχθεί η σημασία της Νοσηλευτικής Εκπαίδευσης στην καλλιέργεια και ανάπτυξη γνώσεων και δεξιοτήτων πάνω στα εν λόγω ζητήματα, καθώς και να υπογραμμιστεί ο ρόλος που μπορεί να διαδραματίσει η Νοσηλευτική Επιστήμη στη παγκόσμια Κλιματική Αλλαγή.

ΜΕΘΟΔΟΣ

Χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της βιβλιογραφικής αναζήτησης στις ηλεκτρονικές βάσεις δεδομένων (Google Scholar, PubMed και SCOPUS) για ανασκόπηση τόσο ελληνικής, όσο και αγγλόφωνης βιβλιογραφίας της τελευταίας δεκαετίας, ήτοι την χρονική περίοδο 2011-2021. Οι λέξεις κλειδιά που χρησιμοποιήθηκαν συνδυαστικά σε ελληνικά και αγγλικά ήταν: "climate change", "nursing", "nursing education", "environmental health", "nurses attitudes and perceptions". Η αναζήτηση πραγματοποιήθηκε το χρονικό διάστημα 1/12/2021 έως 15/01/2022. Βρέθηκαν συνολικά 241 μελέτες. Ως αποδεκτές για τη βιβλιογραφική ανασκόπηση, κρίθηκαν μόνο οι έρευνες

(ποσοτικές και ποιοτικές) που αναφέρονταν επακριβώς στα υπό εξέταση ζητήματα, ήταν προσβάσιμο το πλήρες κείμενο της εργασίας και πληρούσαν τους χρονικούς περιορισμούς. Επιλέχθηκαν τελικώς οι 8 μελέτες που πληρούσαν τα ανωτέρω κριτήρια αναζήτησης και άμεσης συνάφειας.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Γνώσεις νοσηλευτών σχετικά με την περιβαλλοντική υγεία & την κλιματική αλλαγή

Κοινό συμπέρασμα σε όλες ανεξαιρέτως τις έρευνες που μελετήθηκαν για την διεξαγωγή της παρούσας βιβλιογραφικής ανασκόπησης, ήταν ότι η συντριπτική πλειοψηφία των νοσηλευτών παγκοσμίως γνώριζαν για την ύπαρξη της κλιματικής αλλαγής (τα ποσοστά κυμαίνονταν από 76% έως 82%), χωρίς όμως να γνωρίζουν στον ίδιο βαθμό ότι αυτή επηρεάζει άμεσα την δημόσια υγεία, ενώ διαπιστώθηκε και έλλειμα γνώσεων σε βασική ορολογία. Επιπλέον, η πλειοψηφία των νοσηλευτών αναγνώρισε ότι η κλιματική αλλαγή είναι κυρίως αποτέλεσμα ανθρωπογενών δραστηριοτήτων, χωρίς όμως να είναι απόλυτα εξοικειωμένοι με την έννοια της περιβαλλοντικής υγείας, ενώ ένα ποσοστό της τάξης του 83% - 96% δήλωσε ότι θα ήθελε να αποκτήσει περαιτέρω γνώσεις και πληροφορίες για την κλιματική αλλαγή και την περιβαλλοντική υγεία. Παρόλα αυτά, αν και περίπου οι μισοί από τους ερωτηθέντες

γνώριζαν ότι το νοσηλευτικό τους τμήμα ή ο χώρος εργασίας τους εν γένει έχει μεταξύ άλλων και την ευθύνη να αντιμετωπίσει τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στην υγεία, λιγότερο από το 40% θεώρησε ότι οι ενέργειες εαυτών και των συναδέλφων τους θα μπορούσαν με κάποιο τρόπο να μειώσουν τις επιπτώσεις. Οι περισσότεροι ερωτηθέντες σημείωσαν ότι το νοσηλευτικό τους τμήμα δεν είχε την ικανότητα ή δεν ήταν προετοιμασμένο ή δεν είχε τις απαραίτητες γνώσεις για να αντιμετωπίσει τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής που σχετίζονται με την υγεία. Άξιο αναφοράς είναι το ότι οι νεότεροι ηλικιακά ερωτηθέντες ήταν πιο πιθανό να συμφωνήσουν ότι οι ενέργειες τους μέσα από την εργασία τους θα μπορούσαν να μειώσουν τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και να συνδράμουν θετικά στην ενίσχυση της περιβαλλοντικής υγείας.⁹⁻¹¹

Ένα άλλο σημαντικό εύρημα που προέκυψε ήταν ότι οι νοσηλευτές που κατείχαν τις περισσότερες γνώσεις για την κλιματική αλλαγή, απέκτησαν τις γνώσεις αυτές κυρίως μέσα από διάφορα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και ακολούθως από συναδέλφους ή φίλους και μόνο το 19% γνώριζε για την κλιματική αλλαγή από πανεπιστημιακή ή άλλου είδους εκπαίδευση ή κατάρτιση.¹¹

Απόψεις νοσηλευτών σχετικά με την περιβαλλοντική υγεία & την κλιματική αλλαγή

Σύμφωνα με τις μελέτες των Laan¹⁰ και Polinka και συν.,¹² η πλειοψηφία των ερωτηθέντων νοσηλευτών συμφώνησε ότι η κλιματική αλλαγή όντως συμβαίνει στο παρόν (81,9%) και οφείλεται κυρίως ή εν μέρει από την ανθρώπινη δραστηριότητα. Οι περισσότεροι θεώρησαν ακόμη ότι υπήρξαν αλλαγές στην κοινότητά τους που ήταν σίγουρα (20,2%) ή πιθανό (35,6%) αποτέλεσμα περιβαλλοντικών αλλαγών. Ένα μικρό ποσοστό δεν είχε παρατηρήσει καμία αλλαγή, ενώ ένα μεγαλύτερο ποσοστό πίστευε ότι υπήρξαν σίγουρα (38,9%) ή πιθανώς (33,8%) επιπτώσεις σε άλλα μέρη της ευρύτερης περιοχής όπου διαμένουν. Επιπροσθέτως, πάνω από το 70% των συμμετεχόντων θεώρησε πως υπάρχει σίγουρη ή πιθανή αλληλεπίδραση ανάμεσα στην κλιματική αλλαγή και την υγεία. Οι κυριότεροι περιβαλλοντικοί παράγοντες τους οποίους θεωρούν, οι νοσηλευτές, ότι επηρεάζουν άμεσα την υγεία και σχετίζονται με την κλιματική αλλαγή είναι: η ποιότητα του αέρα (64,7%), η ηλιακή ακτινοβολία που μπορεί να προκαλέσει ηλιακά εγκαύματα (61,1%), οι πλημμύρες (54,6%) και οι τραυματισμοί από ακραίες καιρικές συνθήκες (53,7%).

Επιπλέον αξίζει να αναφερθεί ότι η πλειοψηφία των νοσηλευτών και ειδικά των ειδικευμένων νοσηλευτών δημόσιας υγείας, όπως φαίνεται από την μελέτη των Polinka και συν.,¹² θεωρεί ότι εξαιτίας της κλιματικής

αλλαγής έχουν ενταθεί καιρικά φαινόμενα όπως πλημμύρες, πυρκαγιές και καύσωνες. Πέραν όμως των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής στα καιρικά φαινόμενα και όλα όσα αυτά συνεπάγονται για την περιβαλλοντική υγεία, οι νοσηλευτές στην πλειονότητά τους πιστεύουν ότι η κλιματική αλλαγή ενδέχεται να έχει αρνητικές επιπτώσεις στην ψυχολογία του πληθυσμού, ενώ αυξάνεται και η πιθανότητα εμφάνισης μολυσματικών ασθενειών. Επίσης, το 81% θεωρεί ότι τα προβλήματα που προαναφέρθηκαν θα επιδεινωθούν ραγδαία στο εγγύς μέλλον εάν δεν υπάρξουν σημαντικές αλλαγές που να επιβραδύνουν την αλλαγή του κλίματος και τα απότοκα αυτής.

Οι απόψεις των νοσηλευτών αναφορικά με τον ρόλο που καλούνται να έχουν στην αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής ποικίλουν. Οι νοσηλευτές φαίνεται να διακρίνουν σε κάποιο βαθμό σχέση μεταξύ νοσηλευτικής και κλιματικής αλλαγής, αλλά να έχουν μόνο τοπική αντίληψη για κλιματικά και περιβαλλοντικά ζητήματα, διότι αναφέρουν ζητήματα όπως την διαχείριση των απορριμμάτων και αποβλήτων στους θαλάμους και στο εργασιακό περιβάλλον, ως τις πιο σημαντικές συνεισφορές που μπορούν να έχουν για την βιώσιμη ανάπτυξη.¹³ Αντιθέτως, στην έρευνα των Kalogirou και συν.,¹⁴ οι συμμετέχοντες κλινικοί νοσηλευτές, σχεδόν στο σύνολο τους, δεν μπορούσαν να αντιληφθούν ποιες αρμοδιότητες και

καθήκοντα μπορεί να έχει ένας νοσηλευτής στην αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, ενώ ελάχιστοι ήταν εκείνοι που ήταν σε θέση να διακρίνουν κάποια συνάφεια μεταξύ νοσηλευτικής και κλιματικής αλλαγής. Παράλληλα, οι περισσότεροι εξέφρασαν την άποψη ότι πιθανόν η νοσηλευτική να μην μπορεί να έχει καν συγκεκριμένο ρόλο.

Απόψεις και γνώσεις φοιτητών νοσηλευτικής σχετικά με την περιβαλλοντική υγεία & την κλιματική αλλαγή

Οι φοιτητές νοσηλευτικής φαίνεται ότι μόνο σε ένα σχετικά μικρό ποσοστό έχουν αναπτύξει δεξιότητες και κατανοούν έννοιες που σχετίζονται με την περιβαλλοντική υγεία τόσο στον ενήλικο πληθυσμό, όσο κυρίως σε παιδιά και εφήβους, με τους περισσότερους φοιτητές να έχουν σοβαρά ελλείματα στην αντιμετώπιση των συγκεκριμένων ζητημάτων.¹⁵

Στην συγκριτική μελέτη δε, των Richardson και συν.,¹⁶ που διεξήχθη σε τέσσερις Ευρωπαϊκές χώρες για την διερεύνηση των απόψεων φοιτητών νοσηλευτικής σχετικά με την βιωσιμότητα και την κλιματική αλλαγή, διαπιστώθηκε ότι οι φοιτητές γνώριζαν σε σχετικά ικανοποιητικό βαθμό για την ύπαρξη της κλιματικής αλλαγής και την σημασία της λελογισμένης χρήσης των υλικών στον κλινικό χώρο, κάτι που συνεπάγεται σε μεγάλο βαθμό ότι έχουν κατανοήσει την

σπουδαιότητα της ορθής χρήσης υγειονομικών -και όχι μόνο- υλικών στον μελλοντικό χώρο εργασίας τους συμβάλλοντας έτσι ενεργά στην βιωσιμότητα και την αειφορία. Επιπλέον, διαπιστώθηκαν διαφορές μεταξύ των προγραμμάτων σπουδών αναφορικά με την βαρύτητα που έδιναν σε έννοιες όπως η κλιματική αλλαγή, η βιωσιμότητα και η αειφόρος ανάπτυξη, όμως κοινή διαπίστωση ήταν ότι υπάρχει ανάγκη για περεταίρω ευαισθητοποίηση γύρω από τις έννοιες αυτές, κάτι που μπορεί να επιτευχθεί κυρίως μέσω των προγραμμάτων της νοσηλευτικής εκπαίδευσης.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Τα αποτελέσματα της παρούσας ανασκόπησης έδειξαν ότι το επίπεδο των γνώσεων των νοσηλευτών (ειδικευμένων ή μη, καθώς και προπτυχιακών φοιτητών) σχετικά με την κλιματική αλλαγή και την περιβαλλοντική υγεία φαίνεται να είναι σχετικά χαμηλό, με τους νοσηλευτές να γνωρίζουν μεν για την ύπαρξη τους, να μην γνωρίζουν όμως επαρκώς το πώς αυτές οι έννοιες συνδέονται είτε μεταξύ τους, είτε με το επάγγελμα τους.^{9,11,15} Προκύπτει επίσης ότι οι νοσηλευτές, μη έχοντας το απαραίτητο επιστημονικό υπόβαθρο και τις απαιτούμενες γνώσεις, δεν γνωρίζουν επακριβώς τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, στην δημόσια υγεία ούτε είναι έτοιμοι επαρκώς στο να τις αντιμετωπίσουν. Τις επιπτώσεις

όμως αυτές ήδη καλούνται και θα κληθούν ακόμη περισσότερο να αντιμετωπίσουν στον βαθμό που τους αναλογεί στο άμεσο μέλλον ως επαγγελματίες υγείας πρώτης γραμμής.

Είναι ενθαρρυντικό βέβαια το γεγονός ότι οι νοσηλευτές και φοιτητές φαίνεται να έχουν κατανοήσει ικανοποιητικά ότι οι δραστηριότητες στην καθημερινότητά τους διαδραματίζουν ουσιαστικό ρόλο στην προστασία του περιβάλλοντος, ωστόσο δεν υπήρξαν ιδιαίτερες αναφορές για την βιωσιμότητα σε παγκόσμιο επίπεδο. Η εστίασή τους στο άμεσο περιβάλλον τους μπορεί να σημαίνει ότι οι νοσηλευτές δεν έχουν μια ολιστική προσέγγιση στα εν λόγω ζητήματα, ενώ συμπεραίνεται ότι υπάρχει ανάγκη για αυξημένη ευαισθητοποίηση τους αναφορικά με θέματα και μεθόδους που είναι ζωτικής σημασίας για τον τομέα της υγειονομικής περίθαλψης ώστε να μπορέσουν να ανταποκριθούν στο σύνθετο περιβάλλον της κλιματικής αλλαγής.^{14,16}

Όσον αφορά τις απόψεις των νοσηλευτών, διαπιστώθηκε μια αντίθεση μεταξύ ορισμένων μελετών^{13,14} σχετικά με το κατά πόσο οι νοσηλευτές πίστευαν ότι υπάρχει σύνδεση μεταξύ του νοσηλευτικού επαγγέλματος και της αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής και της άμβλυνσης των επιπτώσεων της στην ανθρώπινη υγεία. Σε κάποιες μελέτες ^{10,13} οι νοσηλευτές θεωρούσαν, έστω σε κάποιο βαθμό, ότι υπάρχει σύνδεση μεταξύ νοσηλευτικής και

κλιματικής αλλαγής και ότι οι νοσηλευτές μπορούν και πρέπει να έχουν ρόλο και ευθύνη, ενώ σε άλλη έρευνα¹⁴ η πλειοψηφία αδυνατούσε να κάνει την σύνδεση και πίστευε ότι η δεν υπάρχει κάποιος ρόλος που μπορεί να διαδραματίσουν οι νοσηλευτές.

Πέραν της ανωτέρω αντίθεσης, οι περισσότερες έρευνες συνηγορούσαν στο γεγονός ότι οι νοσηλευτές στην πλειονότητά τους θεωρούν ότι η κλιματική αλλαγή είναι υπαρκτή και έχει άμεσες και ποικίλες επιπτώσεις στην υγεία. Ακόμη, κοινό συμπέρασμα ήταν ότι αρκετοί συμμετέχοντες πίστευαν ότι δεν ήταν σε θέση να κάνουν αρκετά, ώστε να κάνουν τη διαφορά μέσα από τη δουλειά τους.^{10,12,13}

Άλλο ένα σημαντικό συμπέρασμα που προέκυψε και αφορά κατά βάση τη νοσηλευτική εκπαίδευση, ήταν το γεγονός ότι μόνο ένα μικρό ποσοστό των νοσηλευτών γνώριζε για την κλιματική και την περιβαλλοντική υγεία από την πανεπιστημιακή νοσηλευτική εκπαίδευση που έλαβε, κάτι που υποδηλώνει ότι τα ακαδημαϊκά προγράμματα σπουδών φαίνεται να υστερούν στην μετάδοση γνώσεων σχετικά με την κλιματική αλλαγή και την περιβαλλοντική υγεία. Αντίθετα, ο ρόλος των μέσω κοινωνικής δικτύωσης και των διαφημίσεων φαίνεται να είναι πολύ σημαντικός στη διάδοση γνώσεων για την κλιματική αλλαγή, κάτι που δυνητικά θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί καλύτερα για

την εκπαίδευση των νέων νοσηλευτών¹¹. Πέραν τούτο όμως αναγκαία κρίνεται η ένταξη μαθημάτων περιβαλλοντολογικού ενδιαφέροντος με ταυτόχρονη έμφαση στην περιβαλλοντική υγεία ήδη από το προπτυχιακό στάδιο εκπαίδευσης στα προγράμματα σπουδών των πανεπιστημιακών νοσηλευτικών τμημάτων παγκοσμίως, ενώ εξίσου σημαντική θεωρείται και η εισαγωγή του θέματος της αειφορίας και της βιώσιμης ανάπτυξης στη νοσηλευτική εκπαίδευση.¹⁶ Τα παραπάνω θα συμβάλλουν τα μέγιστα ώστε οι εκκολαπτόμενοι νοσηλευτές να εξοικειωθούν με τις ανωτέρω έννοιες και να αποκτήσουν τις απαιτούμενες γνώσεις και δεξιότητες, για να μπορούν αντιμετωπίσουν καταστάσεις που θα προκύψουν μελλοντικά ως αποτέλεσμα της κλιματικής αλλαγής στην κλινική τους καθημερινότητα.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι γνώσεις των νοσηλευτών σχετικά με την κλιματική αλλαγή και την περιβαλλοντική υγεία θεωρούνται ως επι το πλείστων ανεπαρκείς, ενώ παράλληλα οι νοσηλευτές δεν φαίνεται να έχουν κατανοήσει επαρκώς τον πολυσχιδή ρόλο που καλούνται να διαδραματίσουν στην διαχείριση των συνεπειών της κλιματικής αλλαγής στην ανθρώπινη υγεία. Η σύγχρονη και καίρια νοσηλευτική εκπαίδευση με περιβαλλοντικό χαρακτήρα πρέπει να ενισχυθεί, ώστε να

γαλουχήσει επιστήμονες νοσηλευτές έτοιμους να ανταπεξέλθουν στις προκλήσεις που επιφυλάσσει η κλιματική αλλαγή, προς όφελος της δημόσιας υγείας.

Περιορισμοί μελέτης

Κατά την διάρκεια της βιβλιογραφικής αναζήτησης, διαπιστώθηκε έλλειψη μελετών πάνω στα ζητήματα που πραγματεύεται το παρών άρθρο και ειδικά ελληνικών, με συνέπεια και οι 8 έρευνες που συμπεριελήφθησαν για την παρούσα βιβλιογραφική ανασκόπηση να είναι αγγλόφωνες.

Πρόταση για περαιτέρω έρευνα

Προτείνεται η εγχώρια διεξαγωγή έρευνας προκειμένου να σκιαγραφηθούν οι γνώσεις/απόψεις των Ελλήνων νοσηλευτών σχετικά με την κλιματική αλλαγή και την περιβαλλοντική υγεία και το ενδεχόμενο αντίκτυπο τους στον χώρο εργασίας τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. WHO Commission on Health and Environment, World Health Organization, επιμελητές. Our planet, our health: report of the WHO Commission on Health and Environment. Geneva: World Health Organization; 1992. 282 σ.
2. Κωνσταντοπούλου Σ. Επίδραση της ατμοσφαιρικής ρύπανσης στην υγεία των παιδιών [Διαδίκτυο] [Διδακτορική Διατριβή].

- Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ). Σχολή Επιστημών Υγείας. Τμήμα Ιατρικής. Τομέας Υγείας Μητέρας και Παιδιού; 2020 [παρατίθεται 12 Ιανουαρίου 2022]. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/10442/hedi/47521>
3. World Health Organization. Quantitative risk assessment of the effects of climate change on selected causes of death, 2030s and 2050s [Διαδίκτυο]. Geneva: World Health Organization; 2014 [παρατίθεται 27 Δεκεμβρίου 2021]. Διαθέσιμο στο: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/134014>
4. Nicholas PK, Breakey S. Climate Change, Climate Justice, and Environmental Health: Implications for the Nursing Profession: Climate Change and Environmental Health. *Journal of Nursing Scholarship* [Διαδίκτυο]. Νοέμβριος 2017 [παρατίθεται 27 Δεκεμβρίου 2021];49(6):606–16. Διαθέσιμο στο: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/jnu.12326>
5. Nightingale F. Notes on nursing: what it is, and what it is not. Commemorative ed. Philadelphia: Lippincott; 1992. 79 σ.
6. Watterson A, Thomson P, Malcolm C, Shepherd A, McIntosh C. Integrating environmental health into nursing and midwifery practice. *Journal of Advanced Nursing* [Διαδίκτυο]. Μάρτιος 2005 [παρατίθεται 5 Δεκεμβρίου 2021];49(6):665–74. Διαθέσιμο στο: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1365-2648.2004.03340.x>
7. Chinn PL. Environment, Health, and Nursing. *Advances in Nursing Science* [Διαδίκτυο]. Ιούνιος 1996 [παρατίθεται 6 Δεκεμβρίου 2021];18(4):viii. Διαθέσιμο στο: https://journals.lww.com/advancesinnursing/science/Fulltext/1996/06000/Environment,_Health,_and_Nursing.3.aspx
8. ICN Position Statement - Nurses, climate change and health [Διαδίκτυο]. Γενεύη, Ελβετία: International Council of Nurses; 2018 [παρατίθεται 7 Ιανουαρίου 2022] σ. 6. Διαθέσιμο στο: <https://www.icn.ch/sites/default/files/inline-files/ICN%20PS%20Nurses%252c%20climate%20change%20and%20health%20FINAL%20.pdf>
9. Barna S, Goodman B, Mortimer F. The health effects of climate change: What does a nurse need to know? *Nurse Education Today* [Διαδίκτυο]. Οκτώβριος 2012 [παρατίθεται 5 Δεκεμβρίου 2021];32(7):765–71. Διαθέσιμο στο: <https://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S0260691712001426>
10. Laan MS. ANALYSING ONTARIO PUBLIC HEALTH NURSES KNOWLEDGE, ATTITUDES, AND BELIEFS ABOUT ROLES AND RESPONSIBILITIES IN ADDRESSING CLIMATE CHANGE [Διαδίκτυο]. [Kingston,

- Ontario, Canada]: Queen's University; 2014. Διαθέσιμο στο: <https://www.semanticscholar.org/paper/Analysing-Ontario-Public-Health-Nurses-Knowledge%2C-Laan/fdc56cf196cf3cdaffd368fcba5d265d1d7fdd3b>
11. Xiao J, Fan W, Deng Y, Li S, Yan P. Nurses' knowledge and attitudes regarding potential impacts of climate change on public health in central of China. *International Journal of Nursing Sciences* [Διαδίκτυο]. Ιούνιος 2016 [παρατίθεται 5 Δεκεμβρίου 2021];3(2):158–61. Διαθέσιμο στο: <https://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S235201321630059X>
12. Polivka BJ, Chaudry RV, Mac Crawford J. Public Health Nurses' Knowledge and Attitudes Regarding Climate Change. *Environmental Health Perspectives* [Διαδίκτυο]. Μάρτιος 2012 [παρατίθεται 5 Δεκεμβρίου 2021];120(3):321–5. Διαθέσιμο στο: <https://ehp.niehs.nih.gov/doi/10.1289/ehp.1104025>
13. Anåker A, Nilsson M, Holmner Å, Elf M. Nurses' perceptions of climate and environmental issues: a qualitative study. *Journal of Advanced Nursing* [Διαδίκτυο]. Αύγουστος 2015 [παρατίθεται 8 Ιανουαρίου 2022];71(8):1883–91. Διαθέσιμο στο: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/jocn.15519>
14. Kalogirou MR, Dahlke S, Davidson S, Yamamoto S. Nurses' perspectives on climate change, health and nursing practice. *Journal of Clinical Nursing* [Διαδίκτυο]. Δεκέμβριος 2020;29(23–24):4759–68. Διαθέσιμο στο: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/jocn.15519>
15. Álvarez-García C, Álvarez-Nieto C, Pancorbo-Hidalgo PL, Sanz-Martos S, López-Medina IM. Student nurses' knowledge and skills of children's environmental health: Instrument development and psychometric analysis using item response theory. *Nurse Education Today* [Διαδίκτυο]. Οκτώβριος 2018 [παρατίθεται 5 Δεκεμβρίου 2021];69:113–9. Διαθέσιμο στο: <https://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S0260691718302971>
16. Richardson J, Heidenreich T, Álvarez-Nieto C, Fasseur F, Grose J, Huss N, κ.ά. Including sustainability issues in nurse education: A comparative study of first year student nurses' attitudes in four European countries. *Nurse Education Today* [Διαδίκτυο]. 1 Φεβρουαρίου 2016 [παρατίθεται 30 Δεκέμβριος 2021];37:15–20. Διαθέσιμο στο: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0260691715004621>